

УДК 32.019.51

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.1.7>**Микола СТРЕЛЬБИЦЬКИЙ**

доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, головний науковий співробітник Національної академії Служби безпеки України, вул. Михайла Максимовича, 22, Київ, Україна, 03066

ORCID: 0000-0002-9991-0199**Максим ГРИНЬ**

магістр права Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій Національної академії Служби безпеки України, вул. Авіаконструктора Антонова, 2/32, Київ, Україна, 03035, maksim.grinok@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7255-0365**Mykola STRELBYTSKY**

Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Chief researcher of the National Academy of the Security Service of Ukraine, 22, Mykhaila Maksymovycha str., Kyiv, Ukraine, 03066

ORCID: 0000-0002-9991-0199**Maksym HRYN**

Master of Law of the Institute of Information Security and Strategic Communications of the National Academy of the Security Service of Ukraine, 2/32, Aviakonstruktora Antonova str., Kyiv, Ukraine, 03035, maksim.grinok@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7255-0365**КОГНІТИВНА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ****COGNITIVE WAR OF RUSSIA AGAINST UKRAINE**

У статті аналізуються особливості виникнення і реалізації концепції когнітивної війни росії проти України. Держава-агресор використовує низку способів та методів ведення інформаційної війни, що виражається у проведенні інформаційної агресії, історико-культурної експансії та когнітивному викривленні реальності. Об'єктом військового впливу є український народ, суспільство та держава. Але, якщо протидія інформаційній агресії та експансії є очевидною необхідністю, то когнітивний аспект інформаційної війни зрідка згадується у наукових роботах та повністю відсутній в чинному законодавстві. Це є серйозною стратегічною проблемою для української держави, адже такі види пропаганди як дезінформація, інформаційно-психологічні операції чи диверсії є інструментом лише тактичного рівня або, за окремих умов, тільки відволікаючим фактором. Найбільш акцентований удар стратегічного спрямування ворог завдає в когнітивній площині, де він здатен впливати на систему моделювання мислення. Це стосується умов ментального розвитку суспільства, його біхевіористичних моделей та формування контролю за пізнавальними процесами. Когнітивний аспект інформаційної війни, здебільшого, реалізується через поширення наративів у середовищі масової культури, науки і розважального контенту. Нездатність суспільства розрізняти відверту пропаганду від прихованої – відображає високий рівень ефективності останньої. Вплив на моделі мислення є ключовим елементом стратегії інформаційної війни російської федерації, адже дозволяє створити фундамент для будь-яких інших видів агресії, включаючи збройну, економічну чи політичну. Вираження когнітивного аспекту інформаційної війни відбувається через побудову конкретних алгоритмів мислення, зв'язків причин і наслідків, умов взаємодії стимулів та реакцій. Зазначається, як російська федерація намагається моделювати поведінку і алгоритми мислення всередині українського суспільства. Також, пропонується вдосконалення механізмів протидії інформаційно-когнітивним загрозам за рахунок впровадження нового нормативно-правового акту.

Ключові слова: гібридна війна, когнітивна війна, інформаційна війна, інформаційно-когнітивні операції.

The article analyzes the features of the emergence and implementation of the concept of cognitive war of Russia against Ukraine. The aggressor state uses a number of ways and methods of conducting information warfare, which is expressed in conducting information aggression, historical and cultural expansion, and cognitive distortion of reality. The object of military influence is the Ukrainian people, society and the state. But, if countering information aggression and expansion is an obvious necessity, then the cognitive aspect of information warfare is rarely mentioned in scientific works and is completely absent in current legislation. This is a serious strategic problem for the Ukrainian state, because such types of propaganda as disinformation, information and psychological operations or sabotage are only a tactical level tool or, under certain conditions, only a distracting factor. The most pronounced blow of the strategic direction of the enemy is in the cognitive plane, where it is able to influence the thinking

modeling system. This concerns the conditions of mental development of society, its behavioral models and the formation of control over cognitive processes. The cognitive aspect of the information war is mostly realized through the spread of narratives in the medium of mass culture, science and entertainment content. Society's inability to distinguish overt propaganda from covert propaganda reflects the high level of effectiveness of the latter. Influence on thinking patterns is a key element of the information war strategy of the Russian Federation, because it allows to create a foundation for any other types of aggression, including armed, economic or political. The expression of the cognitive aspect of the information war takes place through the construction of specific thinking algorithms, cause and effect relationships, conditions for the interaction of stimuli and reactions. It is noted how the Russian Federation tries to model behavior and thinking algorithms within Ukrainian society. It is also proposed to improve the mechanisms of combating informational and cognitive threats due to the introduction of a new legal act.

Key words: hybrid warfare, cognitive warfare, information war, information-cognitive operations.

Постановка проблеми: За сучасних умов розвитку інформаційно-комунікативних технологій виникають нові типи інформаційних операцій. Якщо події ХХ століття здебільшого визначалися збройними конфліктами, то в першій половині ХХІ століття важливого значення набувають гібридні форми агресії. Така тенденція визначається стабільністю системи міжнародної безпеки, яка виникла після Другої світової війни і позначає збройні протистояння великих держав неприйнятними в сучасному світі. Тому, зростає актуальність інших форм агресії, зокрема таких як: економічна, політична, інформаційна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: проблематика когнітивної війни є недостатньо розробленою в сучасному науковому середовищі, адже здебільшого виражається через психологічний контекст впливу на окремих осіб. Натомість, в умовах ведення сучасних війн – когнітивна війна стає системою та цілеспрямованою діяльністю ворога у ході контролю за інформаційними потоками. Також недостатньо розробленою є концепція когнітивної війни в НАТО, оскільки хоча альянс і систематично заявляє про новий вид війни – чітких механізмів регулювання когнітивного впливу та протидії на рівні законодавства не існує [5; 6]. Серед науковців тему когнітивного впливу на суспільство та когнітивної війни досліджували: О. Свідерська, К. Келлі, В. Сінгер, О. Буров, П. Померанцев [9], Г. Почепцов [10–12], Ю. Когут [7], М. Дорошко [8] та інші.

Мета: аналіз способів реалізації когнітивної війни на українське суспільство та визначення проблемних аспектів подолання когнітивного впливу для подальшого вдосконалення сучасних механізмів захисту української державності від російської агресії. Також, важливим є прогнозування перспективи протидії когнітивному впливу для недопущення реалізації ідей російського реваншизму.

Виклад основного матеріалу: Інформаційна агресія є важливим елементом в стратегії подолання ворога, оскільки в результаті глобалізації та технологічного розвитку, зна-

чно зріс рівень використання автоматизованих систем, інформаційних та інтернет-технологій. З одного боку такі зміни значно спрощують життєдіяльність людини, з іншого формують нові типи загроз. Це не є негативним чи позитивним явищем, оскільки є результатом розвитку і лише відображає дійсність. Цей аспект необхідно враховувати при побудові ефективних моделей протидії інформаційним загрозам сучасного типу. Концепція гібридних війн, які не порушують загального балансу міжнародно-безпекової системи, передбачає використання інформаційної війни в якості основного методу політичної боротьби між державами. Інформаційні спеціальні операції є ефективним методом досягнення політичних, економічних, військових та інших цілей в сучасних стосунках між державами. Такі операції є набагато менш затратними за військові інтервенції, причиняють менше репутаційних ризиків за економічну конфронтацію і фактично, є непомітними для механізмів юридичної відповідальності. Інформаційна війна не є новим явищем для світу, проте стрімкий розвиток комунікативних технологій, робить її значно складнішою та динамічнішою. Це ускладнює можливість ефективної протидії інформаційному впливу на суспільство і державу. Такий вплив може реалізуватися на трьох основних рівнях:

1) Тактичний – передбачає рішення невеликих або середніх завдань, які можуть мати миттєвий результат і позначати переваги в конкретних проблемних питаннях;

2) Оперативний – передбачає рішення великих завдань, які мають тривалий результат і позначають переваги в інформаційних тенденціях;

3) Стратегічний – передбачає рішення глобальних завдань, які мають довготривалий результат і задають інформаційні тенденції;

Тактичний рівень характеризується використанням інформаційно-психологічних операцій та інформаційно-психологічних диверсій, які спираються на дезінформацію і викривлення інформації. Це може бути неправдиве або частково неправдиве висвітлення подій, подання неактуальної чи викрив-

леної інформації, тощо. Оперативний рівень вже передбачає використання більш тривалих інформаційних операцій, які зокрема, будуть підвищувати рівень втомленості від подій, нагнітання паніки, актуалізацію суспільно-соціальних проблем. Здебільшого це робиться через системні інформаційні викиди та використання оперативних наративів. Наприклад, теза про безкінечні запаси ракет в російській федерації не є правдивою, але формує хибне уявлення у суспільства про постійні обстріли з боку російської федерації, і тому через це зростає рівень соціальної напруги. Те саме стосується і тези про включення Херсонської та Запорізької області до складу РФ, а отже і спроможності застосування ядерної доктрини, що має призвести до панічних настроїв в українському суспільстві та небажанні деокупації територій. Стратегічний рівень передбачає використання когнітивного впливу та ставить собі за мету моделювання свідомості суспільства через просування конкретних наративів. Такий вид діяльності є довготривалим, а тому здатен впливати на ворога через алгоритмізацію його життя та світосприйняття. Розвиток когнітивного аспекту інформаційної війни позначає виникнення і актуалізацію явища когнітивної війни. Вона є різновидом інформаційної агресії, оскільки в сучасних умовах, основний вплив реалізується через контроль над інформаційними потоками. Натомість, її об'єктом виступають процеси мислення і пізнання, сприйняття і обробки інформації, вироблення причинно-наслідкових зв'язків.

Інформаційна агресія російської федерації проти України передбачає проведення когнітивної війни, яка розвалює українську суспільну свідомість. Через залучення когнітивних методів впливу фрагментується колективне світосприйняття, а тому стає можливим просування стратегічно-орієнтованих пропагандистських наративів держави-агресора. Вони базуються на глобальних аспектах функціонування російської державності і створення моделей, за яких такі аспекти стануть прийнятними для українського суспільства. В межах російсько-української когнітивної війни можна виокремити багато суспільних верств та шляхів впливу на них. Сегментація відбувається за віком, соціальним статусом, рівнем освіти, географічними показниками, приналежністю до соціальних чи політичних груп, гендером, тощо. Наприклад, вікова класифікація ґрунтується на основних цінностях пов'язаних з процесами онтогенезу:

Для дітей когнітивний ефект виражається у нав'язуванні стереотипів та патернів пове-

дінки. Наприклад, в зазначених мультфільмах події відбуваються в Давньоруській державі, але організаційна модель відповідає російській імперії (бояри, продаж квасу у Європу (алюзія на продаж росією газу до ЄС), російські міста, попи, тощо). Як наслідок, розвивається українська ідентичність і дитина не може критично осмислити всю отриману інформацію і тому вона або помилково ідентифікує себе з російським світоглядом, або потребує часу для переорієнтації в українську модель світосприйняття.

Когнітивний ефект на підлітків вчиняється здебільшого з метою перекручування цінностей та формування хибних орієнтирів подальшого розвитку. Оскільки для підлітків важливо мати позитивну соціальну оцінку, то вони активно залучаються до різних формальних чи неформальних об'єднань. За сучасних умов, це може бути навіть тренд в соціальних мережах, який об'єднує підлітків до єдиного соціального виміру. Держава-агресор використовує наративи, які романізують кримінальний спосіб життя, принижують навчання, підносять недбайливе ставлення до жінки та сім'ї, актуалізують радикальні соціально-політичні погляди, тощо. Стратегічно, така діяльність впливає на те, що підлітки не бажать навчатися і розвиватися, натомість хочуть швидко отримати соціальне визнання, що негативно впливає на стабільний розвиток суспільства загалом.

Молодь є однією з найбільш вразливих категорій у ході когнітивної війни, адже вона активно шукає засобів і способів реалізації в суспільстві, а також паралельно проходить процес сепарації від батьків. Основний когнітивний ефект походить від соціальних медіа, адже молодь є їх найбільшим користувачем. Проблема полягає в тому, що держава-агресор спонсорує інформаційні джерела, які проводять поширення деструктивних наративів до українського суспільства. А тому, першочергово може здатися, що в соціальних медіа не має пропаганди. Проте, за сучасних умов, пропаганда не є вираженням лише таких передач як «60 хвилин», «Russia Today» і так далі. Відповідні, стратегічно-когнітивні наративи можуть бути замасковані в контенті блогерів, розважальних передач, телеграм-каналах. Зокрема, просуваються наративи про перспективність розвитку росії та її привабливість для молоді, яка прагне розвитку. Також, популярним є наратив про всеосяжність матеріальних благ, а тому не важлива національна чи культурна ідентичність. Деякі інформаційні джерела популяризують російського президента та створюють йому пози-

Таблиця 1

Особливості когнітивного впливу за віковими показниками

Вік	
Діти	Діти не є активними учасниками соціуму, тому когнітивний вплив здійснюється за рахунок нав'язування певних моделей поведінки та мислення, які сприймають дітьми без критичного осмислення. Прикладом є мультфільми «Маша і ведмідь», серії мультфільмів «Три богатирі», «Іван Царевич та Сірий вовк», YouTube-програми, тощо.
Підлітки	Підлітки є більш критичними за дітей, але вони знаходяться у стадії соціальної адаптації. Тому, для них надзвичайно важливою є соціальна оцінка. Когнітивний вплив впроваджується через деструктивні тренди в соціальних мережах, популяризацію субкультурних течій, які дають можливість підлітку стати частиною якогось соціуму.
Молодь	Молодь здатна критично осмислювати інформацію, проте вона завжди знаходиться у стадії активного розвитку і пошуку можливостей реалізації. Когнітивний вплив реалізується через соціальні мережі, відео-хостинги, месенджери, де поширюються та заохочуються способи легкого заробітку матеріальних речей на противагу поступовому збільшенню свого професіоналізму в певних галузях.
Люди середнього віку	Люди середнього віку, зазвичай, є більш поміркованими за попередні вікові групи і тому потребують стабільності. Когнітивний вплив реалізується через соціальні медіа та відео-контент (телеефір, YouTube). Середня вікова група критично осмислює інформацію, а тому основні зусилля робляться на актуалізацію когнітивних упереджень, які заважають об'єктивно ставитися до інформації. В результаті чого, ворог просуває свої стратегічні наративи.
Люди похилого віку	Люди похилого віку більш схильні до рефлексії, тому ворог використовує ностальгію як основне джерело когнітивного впливу. Апеляція до минулого є ефективним засобом, особливо якщо використовується поруч з матеріальними привілеями. Джерела поширення можуть бути різні, але здебільшого це теле- і радіо- ефіри, а також інтернет-ЗМІ.

Джерело: розроблено автором

тивний імідж. Інші знецінюють роль української державності, нав'язують комплекси меншовартості, позначають непотрібність та незатребуваність освіти, пропагують корупцію, тощо. Загалом, за рахунок когнітивного впливу на молодь відбувається її примітивізація. Такий стан речей є природним процесом для російської федерації, оскільки в авторитарних системах розумні і талановиті люди є не джерелом прогресу, а проблемою для влади. В демократичній Україні зовсім інші цінності, тому можна спостерігати проблему системної дезорієнтації української молоді.

Методи когнітивного впливу на людей середнього віку не є універсальними, адже на відміну від молоді та підлітків, яких об'єднують освітні інституції – люди середнього віку є сильно сегментованою категорією. Тому, з метою видозміни їх світосприйняття, ворог використовує методи соціально-економічного та політичного розшарування. Найбільш ефективними в цьому контексті є когнітивні упередження, які загалом є характерними для осіб середнього віку. Вони виражаються у нелогічності та непослідовності певних висновків через значний вплив особистого досвіду на систему світосприйняття. Ворог, відповідно, враховує такий досвід і підбирає прийнятні наративи.

Найбільш яскравим прикладом є дестабілізація суспільства через формування ажіотажу довкола процесів викривлення історичних фактів, зокрема це стосується окремих постатей, таких як Мазепа, Бандера, Шухевич та інші. Також питань економічного чи політичного вектору, які унеможливають глобалізацію чи нав'язують комплекс меншовартості, наприклад тези про «Ukraine fail state», тотальну корупцію, дешевий газ, «Ніхто не чує Донбас», «У Львові б'ють російськомовних», «Америка викупить Україну», «нічого не зміниться, ми маленькі люди», тощо. Ключовою характеристикою когнітивного ефекту на людей середнього віку є страх, оскільки він базується на небажанні втрати стабільності і переходу до стадії пошуку, який є характерним для попередньої вікової групи.

Когнітивний вплив на людей старшого або похилого віку вчиняється через ностальгію, яка є основним мотивом онтогенезу на цьому віковому етапі. Для людей старшого віку характерним є рефлексія, тобто спогади про минуле та оцінка своєї діяльності протягом життя. Також, важливим є той факт, що значна кількість людей похилого віку не займаються трудовою діяльністю і тому, в них можуть бути проблеми матеріального характеру. Держава-агресор використовує такі тригери для

створення відчуття безпорадності з подальшою маніпуляцією почуття злості на владу і суспільство, підвищуючи рівень ностальгії за своєю молодістю. Інструментарій когнітивного впливу на людей похилого передбачає видозміну поведінки через актуалізацію звичного способу життя, який був доступним для людей у радянському союзі. Тому, люди старшого віку, знаходячись під впливом ворожих когнітивних алгоритмів, не намагаються пристосуватися до сучасних реалій, а хочуть жити за минулого. Цей стан речей призводить до мінімізації громадських і державних інституцій, які б займалися питаннями людей старшого чи похилого віку. Також, змінюється орієнтир з виховання внуків та дітей, використання переваг сучасності на пошуки радянського минулого.

Таким чином, на прикладі вікової класифікації можна визначити рівень когнітивного впливу держави-агресора на українське суспільство через запровадження контролю за інформаційними потоками. Характерним є те, що ворог має систему унікального спрямування когнітивних механізмів впливу і тому для кожної аудиторії він підбирає автентичні меседжі, які відображають їх тригерні зони. Повернення до травматичного досвіду є ключовим елементом когнітивного впливу, оскільки це дозволяє актуалізувати та гіперболізувати проблему людини і згодом, надати їй, потрібний для ворога, варіант вирішення. За таких обставин, держава-агресор може моделювати тенденції у суспільстві та формувати не лише моделі поведінки, але і алгоритми мислення. Це становить загрозу національній безпеці України [1; 2], адже така діяльність спрямовується на стратегічний підрив процесів стабільного розвитку суспільства і державності. Варто зауважити, що поширення деструктивного контенту відбувається не лише за рахунок безпосередньо російських інформаційних джерел, але і за рахунок українських джерел, які піддаються когнітивному впливу російської федерації. Наприклад, замість створення україномовного сегменту YouTube формується реактивний до російського інформаційного середовища, де повністю повторюються їх тенденції, тренди та цінності. Такий самий стан речей на телебаченні, в соціальних медіа та інших ЗМІ. Для забезпечення національних інтересів це має стратегічне значення, оскільки чим більше держава-агресор реалізовує в українському інформаційному просторі когнітивних операцій – тим сильніше розвивається українська ідентичність та самосвідомість. Актуальність проблеми підкреслюється глобальними тен-

денціями діджиталізації життя та збільшення ролі інтернет-технологій [3]. Хоча сучасний розвиток інформаційно-комунікативних технологій і змінив інструменти когнітивної війни, вона проводиться росією не перше століття, і це вже призводило до негативних історичних поворотів, які ознаменувалися втратою української державності. Цей досвід має бути врахований при побудові сучасних механізмів протидії інформаційному та когнітивному впливу.

Висновки: Концепція гібридної війни, яку російська федерація проводить проти України [4] передбачає застосування інформаційних та когнітивних операцій, які дестабілюють українське суспільство та руйнують його зсередини. Тому, з метою більш ефективного протистояння російській федерації в інформаційному та когнітивному аспектах, необхідно вдосконалити чинне законодавство та адаптувати його до реалій сучасного і подальшого розвитку українського державності. Доки російська федерація може використовувати концепцію гібридної війни проти України – остання залишається під інформаційно-когнітивним впливом. Це можливо за рахунок тотального нерозуміння українським суспільством небезпеки, яка йде від російської федерації в контексті когнітивної війни. Таке нерозуміння базується на гібридній війні, яка передбачає розхитування суспільно-політичних орієнтирів та зміщення акцентів з російської агресії на проблематику внутрішньополітичних процесів. А тому, лише за умови створення нового закону чи стратегії «Про інформаційну і когнітивну війну» можливо започаткувати створення передового та результативного механізму системного протистояння з російською федерацією. Обов'язковими елементами цього нормативно-правового акту мають стати:

1) Чітке визначення гібридної, когнітивної та інформаційної війни, видів пропаганди та способів її впровадження, мають бути зазначені основні джерела поширення та відображено важливість протидії російському інформаційно-когнітивному впливу для захисту національних інтересів України.

2) Позначити механізми протидії інформаційно-когнітивному впливу як важливі для збереження національних інтересів та цілісності держави;

3) Охарактеризувати протидію російській інформаційній та когнітивній агресії як систему діяльності;

4) Збільшення контррозвідувальних повноважень у сфері протидії інформаційному та когнітивному впливу всередині дер-

жави, з паралельним внесенням доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України;

5) Запроваджувати подальші тенденції розвитку освітнього та інформаційного середовища у сегменті протидії інформаційним та когнітивним загрозам;

Такий нормативно-правовий акт має розмежовувати інформаційну політику української держави на два важливі сегменти: стабільний розвиток і системна протидія російським загрозам. З одного боку, зако-

нодавство має регулювати сучасні процеси інформатизація та глобалізації, а з іншого безпосередньо визначати проблематику інформаційно-когнітивної агресії російської державності. Чинне законодавство не розмежовує цих понять і не відображає комплексність проблем пов'язаних з гібридною війною, тому сьогодні українська держава, навіть незважаючи на консолідацію суспільства в умовах повномасштабного вторгнення, залишається вразливою в межах інформаційної та когнітивної війни.

Література:

1. Закон України «Про національну безпеку України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 21.10.2022)
2. Стратегія національної безпеки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 21.10.2022)
3. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text> (дата звернення: 21.10.2022)
4. Про стратегію інформації безпеки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0080525-21#Text> (дата звернення: 21.10.2022)
5. NATO Review. Countering cognitive warfare: awareness and resilience. URL: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/05/20/countering-cognitive-warfare-awareness-and-resilience/index.html> (дата звернення: 21.10.2022)
6. Cognitive Warfare: The Future of Cognitive Dominance. First NATO scientific meeting on Cognitive Warfare (France) – 21 June 2021. URL: <https://www.innovationhub-act.org/sites/default/files/2022-03/Cognitive%20Warfare%20Symposium%20-%20ENSC%20-%20March%202022%20Publication.pdf> (дата звернення: 21.10.2022)
7. Кібервійни, кібертероризм, кіберзлочинність (концепції, стратегії, технології): практичний посібник / Ю.І. Когут. Київ : Консалтингова компанія «Сідкон»; ВД «Дакор», 2022. 284 с.
8. Неоголошенні війни Росії проти України у XX – на початку XXI ст.: Причини і наслідки / Микола Дорошко. вид. 2-ге, стереот. Київ: Ніка-Центр, 2020. 192 с.
9. Померанцев П., Це не пропаганда: Подорож на війну проти реальності. Переклад з англійської: О. Форостина. Київ: Yakaboo Publishing, 2020. 288 с.
10. Когнітивні війни в соціальних медіа, масовій культурі та масових комунікаціях / Георгій Почепцов. Харків: Фолю, 2019. 314 с.
11. Гламур 2.0 Телесеріали, маскульт і соціальні медіа як творці віртуальної реальності / Георгій Почепцов. Харків: Фолю, 2019. 410 с.
12. СРСР: країна, яка створена завдяки пропаганді / Георгій Почепцов. Харків: Фолю, 2019. 459 с.

References:

1. Law of Ukraine «On National Security of Ukraine». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [In Ukrainian]
2. National security strategy of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> [In Ukrainian]
3. About the Basic Principles of Information Society Development in Ukraine for 2007-2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text> [In Ukrainian]
4. About Ukraine's security information strategy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0080525-21#Text> [In Ukrainian]
5. NATO Review. Countering cognitive warfare: awareness and resilience. URL: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/05/20/countering-cognitive-warfare-awareness-and-resilience/index.html> [In English]
6. Cognitive Warfare: The Future of Cognitive Dominance. First NATO scientific meeting on Cognitive Warfare (France) – 21 June 2021. URL: <https://www.innovationhub-act.org/sites/default/files/2022-03/Cognitive%20Warfare%20Symposium%20-%20ENSC%20-%20March%202022%20Publication.pdf> [In English]
7. Cyberwars, cyberterrorism, cybercrime (concepts, strategies, technologies): a practical guide / Yu.I. Cock. – Kyiv: Consulting company «Sidkon»; VD «Dakor» 2022. – 284 p. [In Ukrainian]
8. Russia's undeclared war against Ukraine in the 20th and early 21st centuries: Causes and consequences / Mykola Doroshko. – kind. 2nd, stereot. – Kyiv: Nika Center, 2020. – 192 p. [In Ukrainian]

9. Pomerantsev P., This is not propaganda: A journey to war against reality. Translated from English by O. Forostyna. Kyiv: Yakaboo Publishing, 2020. 288 p. [In Ukrainian]
10. Cognitive wars in social media, mass culture and mass communications / Georgy Pocheptsov – Kharkiv: Folio, 2019. – 314 p.
11. Glamor 2.0 TV series, mass culture and social media as creators of virtual reality / Georgy Pocheptsov – Kharkiv: Folio, 2019 – 410 p.
12. USSR: a country created thanks to propaganda / Georgy Pocheptsov – Kharkiv: Folio, 2019. – 459 p. [In Ukrainian]